

УДК 94 (477. 5) : 329. 7 :
94 (470) “1905/1907”
Т 41

Оксана ТИМОШЕНКО

**ДІЯЛЬНІСТЬ ЛІБЕРАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНИХ
ПАРТІЙ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ
В ПЕРІОД РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1905 – 1907 рр.**

У статті розглядається діяльність українських національних ліберально-демократичних партій Наддніпрянської України – УДП, УРП, а згодом і УДРП у період російської революції 1905 – 1907 рр. Доведено, що формування цих партій стало свідченням не тільки зрілості українського політичного руху початку ХХ ст., а й показано принципи, на яких українські ліберали ставили собі за мету демократично-федеративну перебудову Росії, вважаючи федерацію справою недалекого майбутнього.

***Ключові слова:** С. Єфремов, Є. Чикаленко, національні права, українські ліберали, революція, Державна дума, парламентаризм.*

Постановка проблеми. Свідченням зрілості українського політичного руху початку ХХ ст. стало формування партій національно-ліберального напрямку – Українська Демократична Партія, Українська Радикальна Партія, а згодом і Українська Демократично-Радикальна Партія. Здобуття Україною національно-державної автономії українські ліберали пов’язували з російським визвольним рухом, тобто з поваленням самодержавства і проголошенням демократичних свобод, встановленням парламентського ладу. Нові можливості для боротьби українців за національні права з’явилися після прийняття царським урядом 17 жовтня 1905 р. під тиском масових революційних дій маніфесту, в якому було обіцяно запровадити політичні свободи, а також свободу слова.

Аналіз останніх досліджень засвідчує, що дореволюційна доба породила живий відгук науковців і публіцистів на національні потуги українства в 1905 – 1907 рр., ознаменувалася виходом публікацій безпосередніх учасників подій, діячів українських партій і громадського руху, українських депутатів у Державних думах. Це праці М. Грушевського, С. Петлюри, П. Феденка, Є. Чикаленка [3 – 5; 22; 27; 28; 29]. То були перші спроби оцінок розвитку українського національно-політичного руху на початку ХХ ст., місця в ньому партій ліберального спрямування або окремих партійних діячів. Автори аналізують діяльність лібералів у I та II Державних думах.

У вітчизняній історіографії одними з перших до проблеми висвітлення історії діяльності партій ліберально-демократичного спрямування звернулися лідери українського руху першої чверті ХХ ст. – І. Стешенко, С. Єфремов, В. Дорошенко, Д. Дорошенко [7 – 10; 11; 25;]. У своїх працях очевидці подій доводять, що утворення політичних структур національно-ліберальної орієнтації було закономірним наслідком розвитку українського політичного руху на початку ХХ ст., вирішальна роль у якому належала українській інтелігенції.

Важливими історичними джерелами щодо ролі ліберально-демократичних партій у національно-державному відродженні Наддніпрянської України 1904 – 1905 рр. є тогочасні періодичні та партійні видання [1], мемуарна література. У радянській історіографії безпосередньо проблема українського національного руху, а також діяльність політичних партій ліберально-демократичного напрямку, з класово-ідеологічних причин була серед “закритих” тем.

До оцінки діяльності УРП, УДП і УДРП на початку ХХ ст. зверталися сучасні історики Т. Гунчак [6], Я. Грицак [2], О. Голубицький і В. Кулик [1], які науково переосмислили розвиток української ідеї та державності, український національний і політичний рухи, роль української інтелігенції, парламентську діяльність українців у I та II Державних думах.

Мета статті – аналіз діяльності ліберально-демократичних партій у роки першої російської революції, яка відображає прагнення українців Наддніпрянщини використати для задоволення своїх національних, культурних і політичних інтересів Державну думу.

На хвилі загального суспільно-політичного піднесення революції 1905 – 1907 рр. значну роботу з пропаганди та відстоювання програмних вимог із національного питання здійснювали ліберально-демократичні партії. З цією метою УДП використовувала звернення та заяви. У квітні 1905 р. вона прийняла заяву до з'їзду земців у Москві – “Заявление УДП съезду земских и городских депутатов в Москве 6-го июля 1905 года и Учредительному собранию”. Передусім привертає увагу те, що автори заяви обґрунтували домагання автономії як природне право кожного народу на самовизначення на таких засадах: 1) історично-юридичній, 2) економічній і 3) національно-побутовій. Було наголошено, що історичною основою автономії діячі УДП уважали Переяславську угоду 1654 р. Підтверджувалася необхідність знищення централізму як у сфері законодавства, так і в управлінні та наданні окремим народностям й областям автономії, включно до права місцевого законодавства. Аргументувалося це тим, що таке велике, багатонаціональне утворення, як Російська імперія і її законодавство навряд чи можуть “задовольнити побутові, культурні та економічні вимоги народів, які її населяють, особливо недержавних” [1].

Представники УДП були активними не лише на земських зборах, а й у робітничих організаціях, серед селян, де пропагували свої соціально-економічні, політичні вимоги, а також пояснювали свої домагання у сфері національних відносин. Спеціально для селян УДП видала брошуру “Чого нам треба домагатися? (Листи до селян)”, яка містила відповіді на запитання, “які нові порядки треба завести в Російській державі, щоб людям було краще жити?” [30, 1]. Агітатори партії рекомендували селянам вимагати автономії Малоросії. Голова Мачехського сільськогосподарського товариства на Полтавщині піп Геращенко на засіданні товариства, на якому були присутні 300 селян, “рекомендував вимагати автономії Малоросії і приєднуватися до партії, до якої належить сам”. “При цьому почав читати надруковану на малоросійській мові програму дій Української демократичної партії явно протиурядового напрямку” [23, 165].

Рада УДП умовила професора В. Антоновича написати записку до Київського університету, професора Д. Багалія – до Харківського, а коли той відмовився, то на прохання Ради її

склав професор М. Сумцов. У цих записках ішлося про необхідність відміни царських указів про скасування обмежень українського слова.

Намовила Рада і Н. Молчаловського, правителя канцелярії генерала Західного краю, написати від свого імені записку про потребу скасування Емського указу 1876 р. в інтересах боротьби “местного русского населения с польскими элементами” [29, 24]. Заходами Пітерської Громади УДП було складено столічній Академії записку про українську мову. Крім цього, було вислано до прем'єра Вітте делегацію: О. Косач (О. Пчілка) та М. Дмитрієва. Делегація просила дозволу для українського слова та письма. Вітте обіцяв допомогти. І дійсно, за наказом прем'єра була створена комісія з цього питання [1, 62 – 63].

Коли в листопаді 1905 р. у Петербурзі відбувся з'їзд представників політичних партій неросійських народів царської імперії, за участю більш як 100 делегатів (близько третини членів з'їзду становили українці), із доповіддю від українських демократів виступив Л. Жебунів. З'їзд прийняв важливу резолюцію, що містила домагання перебудови російської держави на федеративних засадах [28, 51]. Державну владу та “організацію народоправства на місцях” передбачалося децентралізувати. У загальнодержавній конструкції хотіли встановити норми, що забезпечували б кожній меншості недоторканість її національних прав та інтересів. Тому з'їзд запровадив систему пропорційного представництва як у загальнодержавному парламенті, так і у крайових сеймах [18, 28 – 29]. Ідеться про з'їзд Всеросійського товариства автономістів-федералістів, яке об'єднувало прихильників автономії та федералізму. На цьому загальноросійському політичному з'їзді були представлені українські демократи, які виголосили свої національні домагання. Вони брали участь і в інших загальноросійських політичних заходах: у з'їздах лікарів, журналістів, учителів. Поряд із соціально-політичними програмними вимогами партії чітко простежувалась у них і національна платформа.

Отже, УДП хоч існувала за інерцією, але проводила політичну роботу серед громадян, не обминаючи і деякі загальноросійські зібрання. Короткочасне існування не дало

змогу партії продовжити роботу з пропаганди вимог національно-державного будівництва.

Певну пропаганду з обстоювання національних інтересів українців здійснювала УРП. Вона вирізнялася енергійною публіцистичною діяльністю. У 1905 р. партія видавала у Львові та Петербурзі велику кількість політичної літератури. Кошти для цього надходили з різноманітних джерел, але вагомий внесок робили українські меценати Євген Чикаленко та Василь Смиренко. Як згадував Д. Дорошенко, зібрані на Україні гроші вивозилися до Львова. На ці кошти виходили “Народ”, “Хлібороб” та інші радикальні видання Галичини [9, 68]. Маніфест 17 жовтня 1905 р., що вийшов у Росії під натиском революційних сил, проголошував разом з іншими свободами і свободу думки. Усе це українські ліберали зустріли з ентузіазмом і великими надіями на поліпшення політичної ситуації в Україні. Відмінялася також заборона видавати книжки та періодику українською мовою. У бурхливих хвилях революції “потонув” указ 1876 р. “Кажемо потонув, бо формально ніхто його не відміняв; обидві сторони – українське громадянство й російський уряд – з вибухом революції признали його мовчки неіснуючим; опісля ж, хоч настала реакція, яка приносила все нові й нові постанови супроти українського слова, уряд доси не наважився пробувати воскресити обов’язкову силу указу 1876 р.”, – так аналізував М. Михайленко перші завоювання революції [20, 15]. Українські радикали крок за кроком здобували право на існування. Лубенська Українська Громада Полтавщини на чолі з братами Шеметами 25 грудня 1905 р. випустила першу газету українською мовою під назвою “Хлібороб”. Але з п’ятого номера московська влада заборонила це видання [26, 28]. Поява на вулицях міста лубенського часопису стимулювала партійних діячів приступити до організації української преси Києва. Вони вирішили випускати щоденну газету для широкого кола читачів і журнал-місячник для інтелігенції. Д. Дорошенко згадував про це так: “Вже було здобуто концесію на видання щоденної газети “Громадське Слово” й місячника “Нова Громада”. Обидва видання зорганізував Євген Чикаленко при матеріяльній співучасті Василя Смиренка і Володимира Леонтовича. Редактором газети мав бути Федір

Матушевський, місячника – Борис Грінченко. І газета, і місячник видрукували вже докладні плакати в дусі програми Української Радикальної Партії: автономія України й земельна реформа” [9, 75]. Єфремов і Грінченко склали оголошення, яке мало всі ознаки політичної прокламації, у котрому пропагуючи газету “Громадське слово” повідомляли, що вона “буде стояти за рівне усім право і справжню волю особи, слова, думки, віри, зборів і спілок; права ці повинен забезпечити закон, що видадуть народні послы, вибрані всенародним, рівним, безпосереднім і таємним голосуванням. “Громадське Слово” оборонятиме право українського народу на своє національно-політичне життя і через це вимагатиме автономії України, щоб народ український сам порядкував своїми справами і мав свою крайову народну раду, а іншим народам на українській землі щоб забезпечені були також їхні національні права...” [III, 2]. Газета проголошувала, що буде боротися за справедливий суспільний та економічний лад і вимагатиме широкої й безплатної освіти рідною мовою для всього народу, національних шкіл, впровадження української мови у державні установи. Звісно, такі вимоги з боку газети та партійців, які її видавали, насторожили царську владу. Напередодні виходу газети адміністрація заборонила її видання. Поліція заарештувала майбутніх співробітників “Громадського Слова”. Було заарештовано також С. Єфремова, якого тримали під вартою аж до літа. Тому випуск газети довелося організувати по-новому під назвою “Громадська Думка”. Спочатку вона виходила 10-тисячним накладом, але постійні репресивні заходи уряду, штрафи на видавців, заборони на передплату (духовна влада забороняла передплату духовенству, шкільна влада – вчителям) зменшили тираж до кількох тисяч. Уряд одразу зарахував “Громадську Думку” не лише до опозиційних, а й до ворожих собі органів, адже, крім соціально-політичних проблем, вона активно піднімала й національне питання. Тому проти неї виступали місцеві російські чи зросійщені реакційні елементи [9, 77].

Російське самодержавство швидко перейшло від обіцяних демократичних свобод до їх обмежень. Це передусім стосувалося українства. “Виконуючи” тимчасові постанови про пресу”, ... російський уряд зачислив українську пресу до “инородческой”, себто чужеплемінної преси...” – так характеризував

М. Михайленко стан розвитку української справи в “конституційній” Росії [20, 15]. Тенденція російського уряду була зрозуміла: “припинити розвиток українського друкованого слова і відвернути від нього інтелігентні верстви українського громадянства, особливо молодь, яка не знаходячи в українській літературі заспокоєння своїх духовних потреб, мусить звертатися до літератури російської” [20, 16]. Проте ці заходи російського уряду не змогли стримати пориву до вільного українського слова: Київська Громада, маючи фінансову підтримку Чикаленка та Симиренка, почала видавати щоденну газету “Раду”. Штрафи в 300 – 500 крб. й арешти стали нормою для редакції газети [II].

Програмні вимоги українських радикалів, як й інших партій, друкувалися у популярних брошурах. Так, були видані книжки Л. Яворенка “Чого у нас досі нема доброго ладу” та “Якого ладу нам треба?”, С. Ярошенка “Як визволитися з бідності робочим людям?” і “Як люде прав собі добувають” [21, 119 – 120]. Окрім цього, агітатори партії знайомили селян із програмними вимогами як соціально-економічного, так і національного характеру. Добре поінформованими по всіх пунктах програми УРП були жителі містечка Турійськ Ковельського повіту на Волині, де відповідну пропаганду здійснювали студент В.О. Столярський, учитель С.С. Остапенко, селянин Г.А. Тарасюк [21, 120].

Спільність завдань, які висувала УРП з програмними вимогами інших партій, також і в національному питанні, змушувала УРП під час революції 1905 – 1907 рр. іти на певне співробітництво. Так, у червні 1905 р. Українські радикали взяли участь у зборах представників НУП, УДП, УРП. На них була визнана необхідність добиватися політичної автономії України в межах російської держави. У програмному документі зустрічі зазначалося, що досягти поставленої мети українці можуть тільки шляхом: а) боротьби за конституцію в Росії, яка дасть рівне та загальне право голосування; б) надання Україні політичної автономії зі своїм сеймом, щоб до центрального парламенту належали тільки справи війни й миру, торгових відносин, війська, спільних фінансів і мита [28, 21].

Не залишився поза увагою діячів УРП і з’їзд Всеросійського товариства автономістів-федералів (листопад 1905 р.), за участю

більш як 100 делегатів від поляків, латвійців, грузинів, вірменів та інших націй. З'їзд прийняв важливу резолюцію, яка містила домагання перебудови Російської держави на федеративній основі. З доповіддю від УРП на ньому виступив Б. Грінченко [28, 51].

Отже, УРП шукала порозуміння з партіями інших поневолених народів Росії, аби спільними зусиллями відстоювати інтереси своїх націй. Але варто зауважити, що тісної та постійної співпраці з іншими партійцями, реалізації своїх домагань у національному питанні УРП не налагодила. Суперечності між УРП і УДП гальмували діяльність обох партій. Більшість молоді йшла до українських соціал-демократів (УСДРП). На жаль, ці партії не стали масовими. На відміну від Революційної української партії чи її спадкоємиці – Української соціал-демократичної робітничої партії, які мали прихильників у всіх прошарках населення, Українська демократична партія й Українська радикальна партія були організаціями суто інтелігентськими. Оскільки обидві партії були подібними, то наприкінці 1905 р. вони об'єдналися в Українську демократично-радикальну партію. На об'єднаному з'їзді УДРП було розроблено детальний план дій під час виборів до І Думи та вимогу до уряду про українську мову. Крім цього, збори визнали за потрібне скликати Всеукраїнський з'їзд (усіх партій) для обговорення спільних дій щодо заснування культурних товариств та вимоги про негайне заснування кафедр української мови, літератури та історії в Київському, Одеському та Харківському університетах. Ліберали багато зусиль доклали для розвитку національної культури і в інтересах освіти українського народу заснували безпартійні культурні товариства “Просвіта”. Прийнявши рішення про участь у виборах до І Державної думи, УДРП єдина з українських партій висунула кандидатів. Але загалом вибори до І Думи проходилися в Україні під прапором загальноросійських партій.

Оскільки ліві партії ухилилися від участі у виборах, то УДРП змушена була поступитися політичним впливом російським кадетам, балотуючись за списками російської кадетської партії. До того ж українські революційні партії, усі ліві сили піддалися заклику більшовиків бойкотувати вибори

[13, 64]. Цим фактом можна пояснити ті суперечки, що виникли під час підготовки до виборів серед українських політичних партій. Суперечки ще раз підтвердили, що в українському політичному русі не було єдності та вироблено єдиної політичної лінії для розв'язання національного питання. Є. Чикаленко, згадуючи цей період боротьби УДРП за об'єднання всіх українських політичних сил, писав: “Коли наблизилися вибори до Думи, то у нас знову почалися суперечки, бо Грінченко, слідом за РУП та за російськими соціалістичними партіями, рішуче стояв за бойкот Думи і насилу ми його збили з тої позиції. Не маючи надії провести від Києва свого посла до Думи, ми увійшли в блок з кадетами та жидівським “Об'єднанням” [29, 65]. Характерно, що для об'єднання у виборчих округах з поступовими російськими партіями УДР було висунуто дві умови: 1) введення української мови у школах; 2) перебудова Російської імперії на автономно-федеративних засадах. УДРП увійшла до виборчого блоку із кадетами в Києві, Полтаві, Одесі. Виняток становили лише Лубни, де партія висунула своїх кандидатів. В інших містах, окрім названих, де українці вступали до блоків з кадетами, під час виборів не висувалося національної української програми [10, 13].

На тлі бойкоту українськими партіями виборів до I Думи передвиборча агітація УДРП у союзі з російськими кадетами, як вважали С. Єфремов і В. Дорошенко, була енергійною та порівняно успішною [11, 35], [7, 61].

Український політичний клуб у Петербурзі, який мав зв'язки з УДРП, розсилав по Україні відозви із закликом голосувати “найперше за членів конституційно-демократичної партії” [19, 322]. Активна участь членів клубу в парламентській виборчій агітації здійснювалася відповідно до § 1 його статуту, де підкреслювалося, що клуб має за мету об'єднати українців у межах Росії на ґрунті широкої демократичної програми для поширення й забезпечення національно-політичних прав українського народу та розкріпачення його духовних та економічних сил. Зазначимо, політичний український рух за етнографічними межами України ще мало досліджений, хоча його роль у

збагаченні палітри українського відродження початку ХХ ст. безперечна.

Як уважали С. Єфремов і Д. Дорошенко, найширше та найенергійніше було розгорнуто українську передвиборчу агітацію на Полтавщині, що забезпечило її успіх [11, 35; 9, 80]. Їх погляди підтримував Є. Чикаленко, котрий згадував, що “тільки в Полтаві, де була міцна українська стихія, Громада Демократично-Радикальної Партії, енергійно маніфестуючи партію, провела в Думу єдиного посла на всю Україну від Української Партії, Лубенського землевласника В. Шемета, а решта українські послы, що складали Українську Думську Фракцію, пройшли не під Українським прапором. Ілля Шраг, Павло Чижевський (дідич з Полтавщини, доктор університету в Цюріху), Микола Біляшевський (директор історичного музею в Києві), барон Федір Штейнгель (посол від міста Києва), Андрій В’язлов (суддя з Волині), селянин Грабовецький пройшли як кандидати кадетської партії, а М. Онацький, П. Зубченко від селянських курій” [29, 66]. Результати виборів були такими: з 497 членів I Думи 8 українських губерній вислали 95 осіб, із них – 63 українців, 22 росіян або зросійщених, 5 поляків, 4 євреїв, 1 німця-колоніста [10, 13].

Коли виявилось, що серед українських послів, окрім інтелігентів, є національно свідомі селяни, то лідери УДРП уже перед самим відкриттям Думи скликали з’їзд делегатів партійних організацій за участю обраних послів для того, щоб обговорити політичний момент і виробити наказ або інструкцію членам Думи – українцям. З’їзд відбувся 17 – 18 квітня 1906 р. На ньому було ухвалено звернення до пітерських українців, які утворили український політичний клуб, аби вони допомогли українським послам зорієнтуватися у політичних течіях, представлених у Думі, та налагодити контакти з представниками інших бездержавних народів. Був вироблений наказ, до якого увійшла скорочена програма УДРП і пропозиція: “Члени Думи – українці мають скласти свій парламентський клуб і в ньому обмірковувати різні справи. Також, у свою чергу, українське громадянство надасть будь-яку допомогу з свого боку українському думському клубу в розробці проекту автономії України” [10, 13].

Члени УДРП В. Шемет, І. Шраг і П. Чижевський, а згодом А. В'язлов взяли за організацію української думської фракції на ґрунті програми цієї партії. За допомогою такої надзвичайно діяльної й енергійної людини як проф. М. Грушевський, котрий, оселившись у Петербурзі, організував видання місячника "Украинский Вестник", вдалося сформувати українську фракцію, до якої увійшли 44 послів [29, 66]. Серед її керівного складу були М. Онацький, В. Шемет, П. Чижевський, А. В'язлов, І. Шраг, Г. Зубченко. [13, 64]. Очолив депутатів-українців адвокат із Чернігова Ілля Шраг.

Створення Української громади або парламентського клубу, як його називає М. Залізняк [13, 64], визнається дослідниками важливим політичним успіхом. В. Дорошенко оцінює його як "проголошення існування нації" [7, 64]. Є. Чикаленко зазначав, що український парламентський клуб "показав світові, що "руській народ" не моноліт, як запевняли москалі, а існує. І український народ домагається своїх прав на існування, на самостійне культурне життя. А для нас цей факт мав величезне агітаційне значення як серед обмосковленої інтелігенції, так і серед несвідомого селянства, бо всім показав, що українці вважають себе окремою нацією" [29, 67].

УДРП зробила у пресі заяву, що буде боротися в Думі не за "які-небудь класові інтереси, а за інтереси більшості українців" [14, 133]. Д. Дорошенко, О. Терлецький і низка інших дослідників наголошували, що питання про автономію України Українська думська громада розглядала як першочергове [8, 233; 8, 76]. Український парламентський клуб у I Думі на чолі з І. Шрагом налагодив контакт із представниками "української колонії в Петербурзі", а також з іншими національними групами парламенту [18, 11 – 12].

Велику допомогу українцям у Думі надавав М.С. Грушевський. Д. Дорошенко у спогадах про його приїзд до Петербурга пише: "Приїзд Грушевського мав велике значіння. На той час проф. Грушевський уважався всіми нами за провідника українського національного руху в Росії. Його великі наукові й громадські заслуги, його надзвичайний організаторський талант, створили йому великий авторитет і глибоку пошану. Він був у наших очах символом всеукраїнського єднання, його слово було

для нас за тих часів законом. Він був саме в розцвіті своїх сил, повний енергії й широких плянів. З прибуттям Грушевського до Петербургу, всі підпорядковувалися йому без застережень, і він став ідейним провідником як редакції “Украинского Вестника”, так і Української Парляментарної Громади” [9, 83].

Поряд із впливом на діяльність української громади у I Думі УДРП широко пропагувала свою національну програму на шпальтах газет й інших видань. Зокрема, газета “Рада” вміщувала листи, у яких “віталосся” студентство, що вимагало відкриття українських кафедр. Так, з с. Гуляй-Поле Катеринославської губернії писали: “Гурток українців щиро вітає українське студентство в справі домагання українських кафедр в університеті й українізації школи на Україні. Тільки вкраїнська школа здолає ту темряву, в якій перебуває український велетень – народ” [VI]. Схожі листи отримала “Рада” з містечка Березки Переяславського повіту на Полтавщині [VII], від гуртка молоді й селян с. Микошина на Чернігівщині [IV], з с. Писарівки Вінницького повіту Подільської губернії [V], з містечка Волковинці (Поділля) [VIII] і т.д. І це підтримувало передову громадськість України у справі національного відродження.

З розпуском I Державної думи ставку було зроблено на II Думу. На відміну від I Думи, вибори до другої ніхто не бойкотував. Велася жвава політична агітація та виборча боротьба. На останньому з’їзді УДРП було ухвалено платформу партії, якої вона дотримувалася під час виборів. Політичні й економічні вимоги залишалися тими самими, що ж до виборів, то Рада партії визнала за потрібне блокуватися з політичними партіями не правіше кадетів [IX, 2]. Було внесено деякі зміни до статуту УДРП:

“а) Позаводити у містах України партійні виборчі комітети, які допомагали б під час виборів;

б) поширити зв’язки з народом і з’ясувати йому завдання і тактику партії. Крім цього, вимагати, щоб члени УДРП не входили одночасно до інших партій” [X, 3]. Під час виборів УДРП увійшла до блоку з іншими поступовими російськими та єврейськими партіями у Полтаві, Одесі, Лубнах, Кобеляках. Але активну, відверту агітацію вести було важко, оскільки часто зібрання опозиційних партій не допускалося. До II Думи не було

обрано жодного представника від УДРП. За допомогою партії в Петербурзі оселився член першої Думи П. Чижевський. Позбавлений виборчих прав, у зв'язку з підписанням Виборзького протесту, він приступив до організації української фракції. Допоміг йому в цій важливій справі член II Думи М. Рубіс. 4 березня відбулися установчі збори, на яких сформувалася українська громада депутатів II Думи [18, 22].

Українська думська громада збільшилася і, як повідомляє Є. Чикаленко, сягнула з 47 членів 200 [29, 67]. Її керівний склад цілком змінився. М. Залізняк називає такі імена послів: Є. Сайко, В. Хвіст, М. Довгополов, М. Рубіс, А. Гриневич, С. Нечитайло [13, 64]. Посли з України створювали національну фракцію в I і II Думах тільки після виходу з тих партій, від імені яких вони виступали на виборах [24, 36; 42]. Українська думська громада на основі програми УДРП виробила декларацію, яка передбачала передачу поміщицьких земель у розпорядження місцевих виборчих комітетів, включення до чинного законодавства права України на національно-територіальну автономію, рівноправність української мови у громадських і державних установах, викладання української мови, літератури й історії у середніх та вищих навчальних закладах тощо. Створивши газету “Рідна Справа – Вісті з Думи”, українські депутати детально розповідали на її сторінках про діяльність Української парламентської громади, друкували свої промови в Думі. “Газета ся обстоювала інтереси робочого українського люду, була писана незвичайно просто і зрозуміло, і через се здобула собі широку славу між українськими селянами”, – писав Микола Залізняк [13, 66]. Усього вийшло 12 номерів. Газета ознайомила читачів із декларацією II Думської Громади, що базувалася на основі вимог партійної програми УДРП.

Сподіваючись на підтримку селянства, українські депутати увійшли до складу групи трудовиків. Але подібна унія заважала думській громаді в реалізації власних завдань. М. Залізняк писав “Зразу послы з України, що заклали “Українську Громаду” входили в склад т.зв. “партії трудовиків”. Се дуже перешкоджало їм в їх власній роботі. Як члени “партії трудовиків”, вони повинні були ходити на збори, брати на себе працю, яку там їм накидали, і тому мали менше часу на свої власні справи” [13, 66]. Виборці уважно стежили за працею їхніх

представників у Думі та надсилали їм багато листів з побажаннями виступати в Думі, передусім від української громади, тому що трудовики відстоювали лише свої інтереси. Деякі з таких побажань мали характер програмних декларацій. Наприклад, інструкція від Центрального Комітету Української демократично-радикальної партії, в якій депутатам нагадувалося, що на них лежить обов'язок насамперед і понад усе піклуватися про визволення українського народу з політичної, економічної та національної неволі. Це переконало послів у необхідності розриву з трудовиками. Українською думською громадою була оголошена заява про вихід із їхнього об'єднання та мету – добитися автономного ладу в усій Росії та визволення України з неволі. Причиною прийняття такого рішення було те, що основою політичного курсу громади стала програма радикально-демократичної партії, точніше, її лівого крила [7, 64].

Громадою були внесені поправки до законопроекту про народну освіту. “А щоб було кому учити дітей українською мовою, то Громада домагалася: 1) щоб сей час завершено курси української мови, літератури та історії для вчителів; 2) щоб почали викладати українську мову по вчительських семінаріях на Україні; 3) щоб в університетах: київському, харківському й одеському заведено кафедри української мови, історії та літератури” [13, 68].

Загалом українська громада II Думи підготувала серію законопроектів: з аграрного питання, автономії, місцевого управління, освіти, мови та ін. Але плани української думської фракції не здійснилися, оскільки Дума була розпущена, а новий виборчий закон, який відкривав дорогу до парламенту аристократії, позбавляв українство серйозної перспективи. С. Петлюра, перебуваючи у Петербурзі, брав активну участь у редагуванні місячника “Вільна Україна”, присвятив низку статей роботі громади. У них він не тільки проаналізував її діяльність, а й зробив певні підсумки. “Ми не можемо сказати, – писав він, – щоб діяльність ця виявлялася в якихось конкретних здобутках. Ні одного закону, корисного для України, фракція не провела, перше через те, що й організувалась вона, як самостійна парламентська організація за декілька днів до розпуску Думи, а по друге, й через те, що на заваді стояла загальна політична

ситуація в країні, мало сприяюча для розв'язання національного питання взагалі й українського зокрема. Більше значення мало існування Громади з агітаційного боку” [22, 87]. Завдяки своєму органі та маніфестуванню в Думі національних потреб і претензій українського народу, парламентська українська фракція зробила певні кроки, аби налагодити контакт із “українським громадянством” і понести у маси українського народу “ясні гасла національної емансипації” [22, 87]. С. Петлюра вважав, що “тут заслуга української фракції безперечна і матиме позитивні наслідки” [22, 87].

Висновки. Утворення українських фракцій у I та II Думах і їх робота були спрямовані на визволення українського народу з політичної, економічної, національної неволі. І хоча революція 1905 – 1907 рр. для України не принесла великих змін чи реальних завоювань у питанні національної незалежності, але мінімальними демократичними здобутками українське громадянство могло користуватися. Видавалися твори, журнали, газети українською мовою, котрі відіграли важливу роль у відродженні української національної ідеї, відкривалися культурно-просвітницькі товариства, в яких на легальному ґрунті могли об'єднатися всі свідомі українці.

Джерела та література

- I. ЦДДА – Ф. 275. – Оп. 1. – Спр. 1109. – Арк. 3.
- II. ЦДДА – Ф. 385. – Оп. 2. – Спр. 82. – Арк. 1.
- III. Громадська Думка. – 1906. – Ч. 99. – С. 2.
- IV. Рада. – 1906. – № 43. – 1906, 24 листопада.
- V. Рада. – 1906. – № 43. – 1906, 9 грудня.
- VI. Рада. – 1906. – № 43. – 1906, 25 листопада.
- VII. Рада. – 1906. – № 43. – 1906, 29 листопада.
- VIII. Рада. – 1906. – № 43. – 1906, 8 листопада.
- IX. Рада. – 1906. – № 47. – С. 2.
- X. Рада. – 1906. – № 53. – С. 3.

1. Голобуцький Олекса, Кулик Віталій. Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця XIX – початку XX ст. : Дослідження. – К. : Смолоскип, 1996. – 124 с.

2. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX – XX ст. : [навч. посібник для учнів гуманіт. гімназій,

ліцеїв, студентів історичних факультетів вузів, учителів]. – К. : Генеза, 1996. – 360 с.

3. Грушевський М.С. Наши требования // Украинский вестник. – 1906. – № 5. – С. 267 – 273.

4. Грушевський М.С. Освобождение России и украинский вопрос : Статьи и заметки. – СПб. : Б. в., 1907. – 304 с.

5. Грушевський М.С. З біжучої хвилі. Статті й замітки на теми дня. 1905 – 1906 рр. – К. : Друкарня С.В. Шульженка, 1906. – 126 с.

6. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття : Нариси політичної історії. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.

7. Дорошенко В. Українство в Росії. Новіші часи. – Відень : Союз визволення України, 1916. – 115 с.

8. Дорошенко Д. Історія України. – Краків, Львів, 1942. – 253 с.; Терлецький О. Історія України (Від 1782 до 1917). – Л., 1936. – 103 с.

9. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901 – 1914). – Вінніпег, Манітоба : Тризуб, 1949. – 167 с.

10. Дорошенко Д. Україна в 1906 р. // Україна. – 1907. – Т. 2. – С. 13.

11. Ефремов С. Из общественной жизни на Украине. – СПб. : Б. в., 1909. – 105 с.; Дорошенко В. Українство в Росії. Новіші часи. – Відень : Союз визволення України, 1916. – 115 с.

12. Залізник М. Російська Україна і її відродження. – Л., 1910. – С. 64; Лось Ф. Україна в буржуазно-демократичній революції 1905 – 1907 рр. – К. : Б. в., 1949. – 123 с.

13. Залізник М. Російська Україна і її відродження. – Л. : Б. в., 1910. – 220 с.

14. Иванов А.М. Революция 1905 – 1907 гг. На Украине // Революция в 1905 – 1907 гг. В национальных районах России. Сб. статей под ред. А.М. Панкратовой, А.Л. Сидорова и др. – М. : Политиздат, 1955. – 832 с.

15. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція на рубежі ХІХ – ХХ ст. : соціально-політичний портрет. – К. : Глобус, 1992. – 176 с.

16. Лось Ф.Є. Передмова // Революція 1905 – 1907 рр. на Україні. Збірник документів та матеріалів. – К. : Б. в., 1949. – 123 с.; Иванов А.М. Революция 1905 – 1907 гг. На Украине // Революция в 1905 – 1907 гг. В национальных районах России. Сб. статей под ред. А.М. Панкратовой, А.Л. Сидорова и др. – М. : Политиздат, 1955. – 832 с.; Лотоцький О. Сторінки минулого : у 3-х ч. – Варшава : Літопис революції, 1932 – 1934. – 420 с.

17. Лось Ф.Є. Передмова // Революція 1905 – 1907 рр. на Україні. Збірник документів та матеріалів. – К. : Б. в., 1949. – 123 с.

18. Лотоцький О. Сторінки минулого. – Ч. 3. – Нью-Йорк, 1966. – 287 с.
19. Лотоцький О. Сторінки минулого : у 3-х ч. – Варшава : “Літопис революції”, 1926 р., 1932 – 1934. – Ч. 2. – 420 с.
20. Михайленко М. Росія й Україна. З приводу теперішньої світової війни. – Б. м., 1915.
21. Нариси з історії українського національного руху / Відп. ред. В.Г. Сарбей. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1994. – 189 с.
22. Петлюра С. З українського життя // Україна. – 1907. – Т. 1. – С. 87.
23. Свідзинський М. Селянські спілки на Україні // Літопис революції. – 1929. – № 1. – С. 165.
24. Стебницький П. Поміж двох революцій / Нариси політичного життя за роки 1907 – 1917. – К., 1918. – 288 с.
25. Шешенко І. Український національно-громадський рух і 1905 рік // Вільна Україна. – 1906. – № 1 – 2; Єфремов С. Из общественной жизни на Украине. – СПб. : Б. в., 1909. – 105 с.; Дорошенко В. Українство в Росії. Новітні часи. – Відень, 1916. – 115 с.; Стебницький П. Поміж двох революцій. Нариси політичного життя за роки 1907 – 1917. – К., 1918 та ін.
26. Тищенко-Сірий Ю. Перші Наддніпрянські Українські масові політичні газети. – 1909 – 1912. – Нью-Йорк, 1952. – 22 с.
27. Феденко П. Соціалізм давній і новочасний. – Лондон – Париж – Мюнхен : Наше слово, 1968. – 229 с.
28. Феденко П. Український громадський рух у ХХ ст. Курс лекцій. – Подєбради : Б. в., 1934. – 190 с.
29. Чикаленко Є. Спогади (1861 – 1907). – Ч. III. – Л. : Діло, 1926. – 130 с.
30. Чого нам треба домагатися? // Лист до селян. – Б. м., 1905. – С. 1.

Тимошенко Оксана. Деятельность либерально-демократических партий Надднепрянской Украины в период русской революции 1905 – 1907 гг. В статье рассматривается деятельность украинских национальных либерально-демократических партии Надднепрянской Украины – УДП, УРП, а впоследствии и УДРП в период русской революции 1905 – 1907 гг. Доказано, что формирование этих партий стало свидетельством не только зрелости украинского политического движения начала ХХ века. Показаны принципы на которых украинские либералы ставили своей целью демократическое

федеративное переустройство России, считая федерацию делом недалекого будущего.

Ключевые слова: С. Ефремов, Е. Чикаленко, национальные права, украинские либералы, революция, Государственная дума, парламентаризм.

Tymoshenko Oksana. Activity of liberal-democratic parties of Dnieper Ukraine during the Russian revolution of 1905 – 1907. The article deals with the activity of Ukrainian national liberal-democratic parties of Dnieper Ukraine – the Ukrainian Democratic Party (UDP), the Ukrainian Republican Party (URP) and later the Ukrainian Democratic-Radical Party (UDRP) during the Russian revolution of 1905 – 1907. It is well-proven that the formation of these parties became an evidence of the maturity of the Ukrainian political movement of the early 20th century. The principles are shown on which the Ukrainian liberals put an aim for themselves to achieve democratic federal restructuring of Russia, considering federation the matter of the near future.

Key words: S. Yefremov, J. Tschykalenko, national rights, Ukrainian liberals, revolution, State Duma, parliamentarism.